

Національний моніторинг незаконного насильства в поліції в 2020 році

Харківський інститут
соціальних досліджень
(ХІСД)

Ця публікація здійснена за фінансової підтримки Європейського Союзу. За зміст публікації відповідають лише Харківський інститут соціальних досліджень та Харківська правозахисна група, і його за жодних обставин не можна вважати таким, що відображає позицію Європейського Союзу.

Авторський колектив:

Д. Кобзін, А. Черноусов, С. Щербань

Національний моніторинг незаконного насильства в поліції в 2020 році. — Харків, Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД), 2020. — 64 с.

Звіт містить результати дослідження поширеності катувань та жорстокого поводження в поліції, яке висвітлює масштаби, причини та наслідки цих явищ в Україні. Окремо розглянута тема гендерного насильства та дискримінації жінок. У роботі наведено результати опитування населення України, а також працівників поліції у 2020 році.

Звіт стане в нагоді фахівцям у сфері правоохоронної діяльності, журналістам, громадським діячам, адвокатам, представникам міжнародних організацій та всім, хто цікавиться правами людини та реформами в Україні.

- © Д. Кобзін, А. Черноусов, С. Щербань, 2020
- © Харківський інститут соціальних досліджень, 2020
- © Харківська правозахисна група, 2020

ЗМІСТ

4	ВСТУП
6	МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
9	1. Ефективність діяльності поліції та оцінка реформи
18	2. Оцінка масштабів незаконного застосування сили в поліції України у 2020 році
32	3. Гендерне насильство та дискримінація жінок
38	4. Звернення по допомогу
40	5. Ставлення до незаконного насильства в поліції
46	6. Оцінка побоювань незаконного насильства в поліції
50	7. Причини незаконного насильства в поліції України та шляхи вирішення проблеми
59	ВИСНОВКИ

ВСТУП

Пропонований вашій увазі звіт
є результатом чергового етапу
національного моніторингу
(2004–2020 рр.). Звіт присвячений аналізу
результатів соціологічного дослідження:

у ньому наведено порівняльний аналіз думки пересічних громадян та працівників поліції про масштаби поширеності незаконного насильства в діяльності поліції; порівняно дані за 2004–2020 рр.; проаналізовано ставлення до проблеми незаконного насильства в поліції та його допустимості; вивчено думку українців про динаміку змін у цій сфері протягом останніх років, причини незаконного насильства й можливі способи поліпшення ситуації. Уперше розглянуто гендерний аспект незаконного насильства та проблему поширеності дискримінації жінок у поліції.

Такі дослідження здійснюються восьмий раз, раніше вони проводилися в 2004, 2009, 2010, 2011, 2015, 2017, 2018 роках. Результати попередніх досліджень узагальнені у публікації «Національний моніторинг незаконного насильства в поліції в Україні протягом періоду 2004–2018 рр.», доступної за адресою: <http://library.khpg.org/index.php?id=1568570578>

ПОДЯКИ

Висловлюємо подяку **Євгену Захарову** (Харківська правозахисна група), чиї зусилля роками допомагають вдосконалювати систему моніторингу незаконного насильства в поліції та сприяють боротьбі з катуваннями в країні загалом.

Також висловлюємо вдячність керівництву **Національної поліції** за щирю та якісну організаційну допомогу в проведенні опитування працівників поліції.

Окремо дякуємо першому заступникові начальника Департаменту патрульної поліції **Олексію Білошицькому** за високий рівень в організації соціологічного опитування офіцерів патрульної поліції.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження поширеності тортур і жорстокого поводження в поліції є непростим завданням, оскільки зазначені явища є латентними. Саме тому робоча група прагнула одержати максимум інформації з усіх можливих джерел, що дозволило відстежувати проблему з 2004 року, а також піддати її глибшому аналізу завдяки порівнянню різних поглядів на те саме явище. Для цього ми використали такі методи спостереження й збирання інформації:

- *опитування населення п'яти регіонів України (3 000 осіб у Київській, Харківській, Львівській, Вінницькій та Одеській областях) методом структурованого інтерв'ю за місцем проживання респондента;*

- *проведення опитування 2 120 працівників поліції методом анкетування за допомогою оригінального інструментарію.*

Обґрунтування вибірки населення

Опитування проводилося серед жителів України віком від 16 років за чотириступеневою ймовірнісною на кожному ступені вибіркою. У цьому дослідженні було реалізовано маршрутну вибірку із проведенням опитування за місцем проживання респондентів.

На **першому ступені** побудови вибірки було відібрано області України, що представляють центральний, східний, західний і південний регіони країни. У результаті було опитано жителів Київської, Харківської, Львівської, Вінницької та Одеської областей.

На **другому ступені** побудови вибірки проводився рандомізований відбір населених пунктів різного типу. Для проведення опитування було відібрано обласні центри, міста, селища міського типу й села.

На **третьому ступені** випадковим чином відбиралися адреси, що є початковими точками маршрутів для проведення опитування.

На **четвертому ступені** організації вибірки (відбір респондентів у домогосподарствах) використовувалася процедура ймовірнісного відбору за методом «найближчого дня народження в сім'ї».

Згідно з вимогами глибини статистичного аналізу зібраних даних обсяг вибіркової сукупності було визначено в розмірі 3000 осіб. При цьому частки учасників опитування, що проживають у різних областях і населених пунктах різного типу, визначені на підставі даних державної статистики.

Статистичні помилки з імовірністю 95% не перевищують:

- 1,96% — для показників, близьких до 50%;
- 1,69% — для показників, близьких до 25% або 75%;
- 1,18% — для показників, близьких до 10% або 90%;
- 0,85% — для показників, близьких до 5% або 95%;
- 0,39% — для показників, близьких до 1% або 99%.¹

¹ Дані про статистичні помилки подано без урахування дизайн-ефекту вибірки.

Параметри вибіркової сукупності загалом відображають модель генеральної сукупності й відповідають вимогам репрезентативності, що дозволяє поширити висновки дослідження на всіх жителів України віком від 16 років та на генеральну сукупність працівників поліції відповідних підрозділів.

Обґрунтування вибірки працівників поліції

Вибіркова сукупність працівників поліції була пропорційно стратифікована за територіальною ознакою (області та м. Київ), за ознакою підрозділів НПУ (кримінальна поліція, патрульна поліція, превентивна діяльність). Також у вибірці відтворено гендерний склад поліції (збережено пропорції кількості чоловіків і жінок). Загалом було опитано 2 120 працівників поліції.

Опитування співробітників Національної поліції України здійснювалось методами групового анкетування та опитування за допомогою використання онлайн-форми. Вибіркову сукупність можна вважати такою, що репрезентує співробітників Національної поліції України загалом. Статистична похибка з ймовірністю 0,95 не перевищує 3,0% для даних, близьких до 50%, 2,6% — для даних, близьких до 25% або 75%, і 1,8% — для даних, близьких до 10% або 90%.

Дані дослідження були математично оброблені за допомогою пакета статистичних програм SPSS.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ТА ОЦІНКА РЕФОРМИ

Впровадження нових методів оцінювання ефективності діяльності поліції залишається найважливішим серед нерозв'язаних завдань реформи. Перехід до нової моделі оцінювання роботи поліції мав би замінити застарілу систему «показників», яка веде до незаконного насильства. Також важливим результатом створення нової системи оцінки — незалежної, зовнішньої, позасистемної, яка б спиралась на думку громади, — повинен стати новий рівень довіри до поліції.

Робота громадських організацій в Україні, яка велася в цьому напрямку ще із середини 2000-х, урешті-решт привела до обмеженого успіху — появи пункту 3 статті 11 Закону України «Про Національну поліцію». **Пункт декларує**, що *«рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції»*. Але, на жаль, це не стало остаточною перемогою. Незважаючи на те, що до 2015 року існували вже десятки вітчизняних досліджень у цій сфері і готові інструменти, розробка «Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції» зайняла ще три роки.

У 2018 році метод оцінки діяльності поліції за допомогою вивчення громадської думки майже було інституціоналізовано — результати національної оцінки було заслухано на колегії МВС України, чинний у той час голова Національної поліції неодноразово зазначав, що в подальшому має намір активно позбавлятися показників. Але, як це часто трапляється в Україні, заміна керівника інституту фактично знищує більшість проєктів, які він підтримував, і новим очільникам треба починати спочатку.

Звісно, це негативно позначається на настроях та почуттях самих працівників поліції. Вони також мали свої очікування від реформи та сподівались на позитивні зміни у своїй діяльності. Але згодом, як і суспільство, були розчаровані та демотивовані (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка успішності реформи працівниками поліції (у %)

	Успішна	Неуспішна	Реформа ще не закінчена	Реформа ще не починалась
Поліція	13,9	58,5	26,0	1,6
Патрульна поліція	32,0	37,6	28,8	1,6

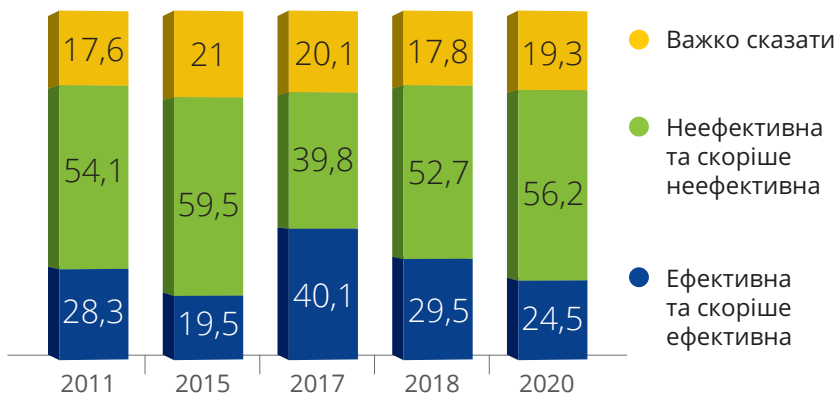
Так, згідно з опитуванням, реформу поліції вважають успішною кожен третій патрульний поліцейський (32%) і лише 13,9% представників інших підрозділів поліції. Разом із тим кількість таких, що вважають реформу провальною, — більша, причому як серед поліції загалом (58,5%), так і поміж патрульних (37,7%). Кожен четвертий вказав, що реформу ще не закінчено.

Важливим недоліком «реформи» є те, що повсякденна діяльність працівника поліції, як і десятки років тому, підпорядкована необхідності надати керівництву показники й продемонструвати тенденції, які в деяких випадках суперечать реальному стану речей. І хоча більшість керівників і рядових співробітників поліції вже розуміють, що чинна система оцінювання діяльності застаріла, вони не бачать можливості виходу за межі внутрішньосистемної звітності, що замикає коло. На жаль, на найвищому рівні сама ідея про можливість незалежного оцінювання діяльності

поліції за допомогою відкритих процедур викликає безліч побоювань. Це веде до низки маніпуляцій — від постійного маніпулятивного використання даних різних досліджень до проведення сумнівних оцінок за бюджетні кошти².

Як же оцінює сьогодні діяльність поліції населення України? Чи вважає воно її ефективною? Відповідь ми одержали завдяки блоку запитань, включеному в дослідження. Результати дослідження свідчать, що, оцінюючи поліцію загалом, більшість респондентів бачать її як неефективну — на це вказали 56,2% опитаних. Слід відзначити, що порівняно з національним дослідженням 2018 року, кількість людей, незадоволених поліцією, ще додатково зросла (+ 3,5%) (рис. 1).

Рис. 1. Оцінка ефективності діяльності української поліції очима населення (порівняння опитувань 2011–2020 років; у%)

Водночас змінилась і кількість таких, що вважають роботу національної поліції ефективною. Так, якщо в 2018 році їхня доля складала 29,5%, то до 2020 року кількість зменшилася на 5% та склала 24,5%.

² Кобзін Д. «Это «доверие» к полиции сломалось. Несите другое» // Українська правда. — <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2020/02/18/7240864/>

Традиційно респонденти дещо схвальніше ставляться до своєї місцевої поліції. Але кількість таких, що вважають роботу місцевої поліції неефективною, склала 48,9%. Зменшується кількість таких, хто бачить місцеву поліцію ефективною: у 2018 році таких було 33,7%, а у 2020 році — 30,6% (рис. 2).

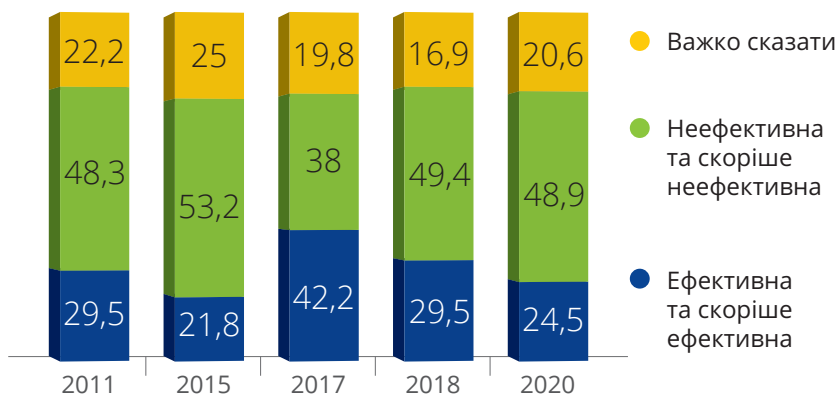

Рис. 2. Оцінка ефективності діяльності місцевої поліції очима населення (порівняння опитувань 2011–2020 років; у%)

За якими ж джерелами інформації респонденти складають свою думку про роботу поліції? Опитування показує, що, хоча найчастіше свої оцінки респонденти будували, виходячи з інформації, отриманої зі ЗМІ (75,2%), і в ході спілкування з друзями та знайомими (39,1%), суттєво зростає роль інтернету (Рис. 3). Так, за три роки кількість таких, що спираються на дані з мережі, складаючи своє уявлення про роботу поліції, зростає у два з половиною рази — до 48,2%. Фактично інтернет посів друге місце серед джерел, набагато випереджаючи відповідь «особистий досвід», на яку спираються лише 11,1% опитаних.

Наведені дані наочно демонструють провал комунікативної стратегії Національної поліції, як і реалізації принципу community policing — попри низку проєктів, реалізованих донорами, НГО та декларації від керівництва

пересічний громадянин протягом року не контактує з поліцією, не спілкується з її представниками та вимушений вдовольнитись інформацією з онлайн-джерел.

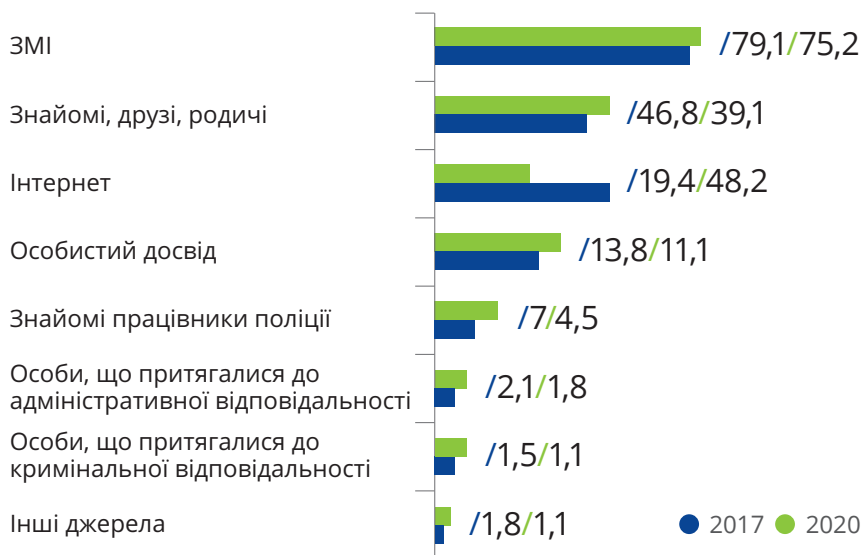

Рис. 3. Джерела інформації респондентів про ефективність поліції (у %)

Ще одною важливою складовою ефективності поліції залишається те, наскільки під час реформи, що триває понад п'ять років, вдалося змінити систему організації праці, за якої права поліцейських постійно порушувалися. Саме це роками залишалось важливим чинником, який у подальшому впливав на ставлення поліції до громадян та кількість порушень прав людини: поліцейський, чиї права порушуються, не вбачає цінності в правах звичайних громадян та не квапиться їх дотримувати.

Дослідження показало, що, як і десять років тому, права працівників поліції на гідні умови праці постійно порушуються. Опитування зафіксувало понаднормову працю, відсутність компенсації за неї та загалом низьку оплату праці.

Так, майже половина патрульних працює до 56 годин на тиждень, серед інших поліцейських таких 18,6%. Понад 98 годин, тобто 14 годин на день, перебувають на роботі 4,6% патрульних та 17,5% інших поліцейських (рис. 4).

При цьому тільки 7,8% патрульних та 2,5% інших поліцейських вважають, що не працюють понаднормово. Більшість опитаних не отримують компенсації за понаднормову роботу (патрульні — 89,7%, інші поліцейські — 95,4%) (рис. 5).

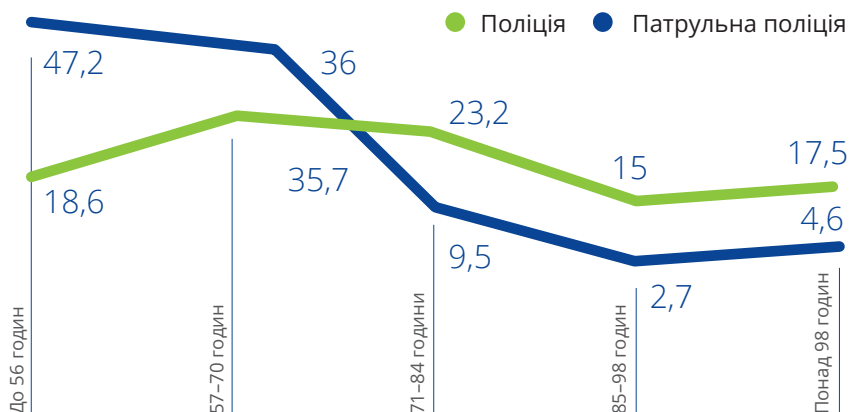

Рис. 4. Кількість робочих годин на тиждень у працівників поліції (у %)

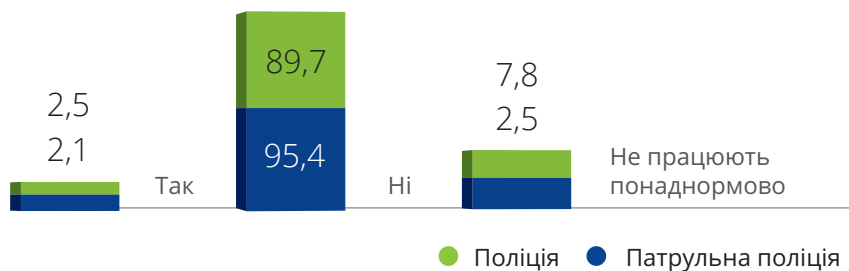

Рис. 5. Чи отримують поліцейські компенсації за понаднормову роботу (у %)

Більшість усіх опитаних поліцейських тією чи іншою мірою не вважає свою заробітну платню достатньою для підтримки нормального рівня життя (патрульні — 93,8%, інші поліцейські — 93,9%) (рис. 6). Абсолютно впевнені, що отримують достатню зарплатню, тільки 1,8% патрульних та 1,3% поліцейських.

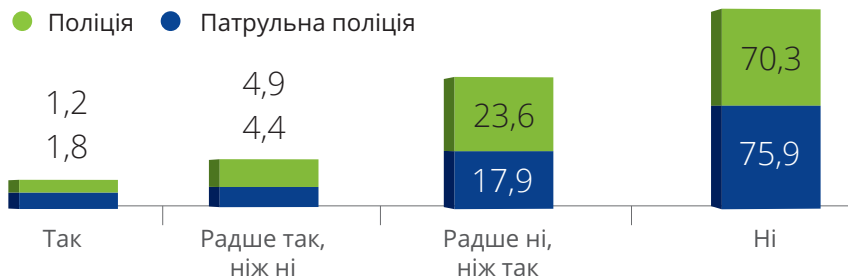

Рис. 6. Оцінка поліцейськими своєї заробітної плати як достатньої для підтримки нормального рівня життя (у %)

У більшості працівників поліції немає власного житла (патрульні — 62,6%, інші поліцейські — 54,9%) (рис. 7). 17,5% патрульних та 19,2% інших поліцейських живуть разом із родичами і потребують власного житла. Тільки кожен п'ятий опитаний має власну квартиру або будинок (патрульні — 18%, інші поліцейські — 20,6%).

Рис. 7. Наявність власного житла у поліцейських (у %)

Близько третини всіх поліцейських оцінюють свій матеріальний стан нижче середнього, тобто загалом на життя вистачає, але не на цінні речі (меблі, холодильник тощо) (патрульні — 36,3%, інші поліцейські — 33,7%) (рис. 8). Кожен десятий поліцейський ледве зводить кінці з кінцями, іноді не вистачає навіть на харчування (патрульні — 10,6%, інші поліцейські — 9,6%). Дещо більше патрульних серед групи тих, кому вистачає на харчування, але придбання одягу чи взуття вже викликає труднощі (38,2%), ніж серед інших поліцейських (27,4%).

Рис. 8. Матеріальний стан сім'ї працівника поліції (у %)

Зазначені вище умови праці спонукають більшість працівників поліції замислитися про звільнення, зокрема кожен п'ятий планує звільнитись упродовж року (патрульні — 22,3%, інші поліцейські — 17,8%) (рис. 9). Не збираються звільнятися 19,6% патрульних і 22,7% інших поліцейських.

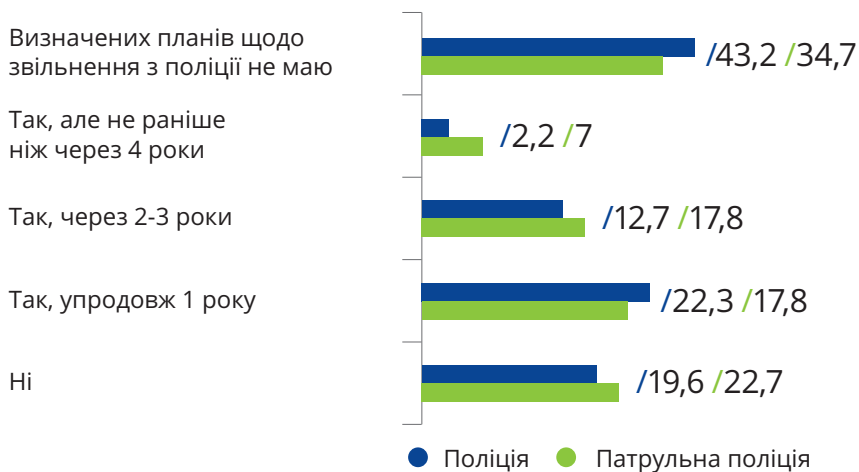

Рис. 9. Плани працівників поліції щодо звільнення (у %)

2 ОЦІНКА МАСШТАБІВ НЕЗАКОННОГО ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ В ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У 2020 РОЦІ

Слід зазначити, що у 2020 році в роботі поліції не сталося жодних значущих змін: підходи, критерії оцінки ефективності, процедури внутрішніх розслідувань та реагування на скарги з боку громадян залишилися такими само, як раніше. Більш того, попри гучні скандали, пов'язані з незаконним насильством у поліції, розпочату раніше роботу зі зміни застарілої системи оцінки діяльності поліції та використання опитувань громадської думки було фактично згорнуто. Без істотних змін лишилася й централізована структура МВС, до якої входять Національна поліція, Національна гвардія, Державна міграційна служба, Державна прикордонна служба, Державна служба з надзвичайних ситуацій.

Однак найважливішим показником відсутності змін, як і раніше, є збереження існуючої десятиліттями системи збору та аналізу скарг на дії працівників поліції і системи оцінки стану законності в поліції загалом. Досі значна частина скарг надходить безпосередньо в поліцію і розглядається там. Навіть після створення Державного бюро розслідувань, яке процесуально підпорядковане Генеральній прокуратурі, більшість даних про незаконне насильство в поліції все ще оцінюється самою поліцією і лише потім передається до інших правоохоронних органів, без участі недержавних інститутів і самих потерпілих. На жаль, це сприяє тому, що відтворюється механізм, який неодноразово був оцінений у рішеннях Європейського суду з прав людини, звітах міжнародних організацій та наших дослідженнях як неефективний.

Справа в тому, що закрита система збору та розслідувань скарг впливає й на кількість таких повідомлень — навіть при зверненні до медичної установи з наслідками побоїв або катувань постраждалим доведеться мати справу з працівниками поліції. Саме тому жертви тортур або насильства воліють нікуди не звертатись. Як і раніше, це веде до того, що реальний масштаб насильства в поліції все ще залишається прихованим від офіційної статистики — як поліцейської, так і медичної, дані яких не можна вважати об'єктивними та на які відповідно не можна спиратись задля оцінювання реальних масштабів насильства.

Зважаючи на обставини та неможливість спиратись на дані з інших джерел, саме національне соціологічне опитування все ще залишається єдиним методом, що дозволяє вийти на реальні масштаби такого латентного явища, як незаконне насильство в поліції в Україні. Завдяки використанню напрацьованих роками інструментів дослідження ми маємо можливість не тільки оцінити кількість людей, що особисто стали жертвами незаконного насильства з боку працівників поліції протягом року, а й порівняти дані з попередніми роками.

Оцінюючи загальні тенденції незаконного насильства (побиття, катувань, залякувань) у поліції, більшість респондентів (51,8%) вказали, що вважають такі випадки розповсюдженими. Кожен дев'ятий (11,4%) вважає насильство в поліції дуже розповсюдженим. Загальна кількість таких, що вказали на нерозповсюдженість незаконного насильства в поліції, склала 22,7% (рис. 10).

Однак, коли питання стосувалось місцевої поліції, респондентів, які вважають, що незаконне насильство є звичайною практикою для неї, дещо менше — 29%.

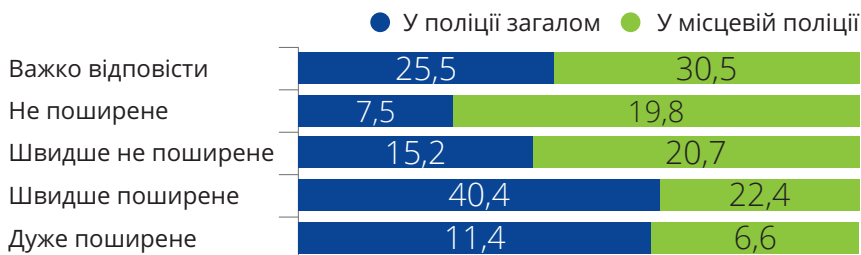

Рис. 10. Думка громадян про розповсюдженість незаконного насильства в поліції (у %)

Водночас працівники поліції зовсім іншої думки про поширеність незаконного насильства. Так, «дуже поширеним» його вважає менш ніж відсоток поліціантів, а кількість таких, що вважають насильство дещо поширеним, не перевищує 5% (рис. 11). Понад половина працівників поліції вважає, що незаконне насильство в поліції взагалі не є поширеним явищем.

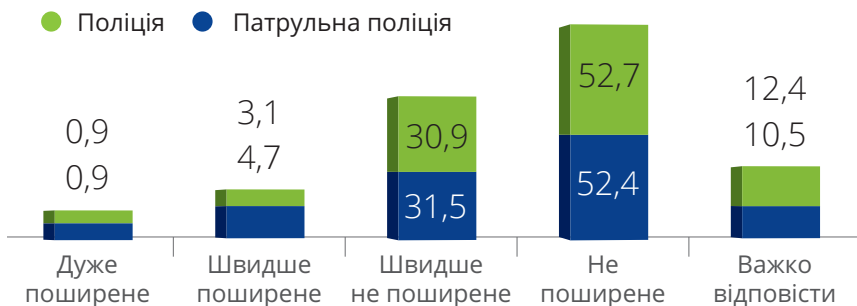

Рис. 11. Думка поліцейських щодо розповсюдженості незаконного насильства в поліції (у %)

Говорячи про незаконне насильство в поліції, 22% опитаних громадян вказали, що, на їхню думку, його масштаби в Україні протягом року зросли (рис. 12). Третина опитаних (32,2%) вказали, що масштаби поліцейського насильства залишились на тому ж рівні, а 11,7% — що зменшились. Для 34,1% опитаних оцінити тенденції було важко.

Рис. 12. Розподіл відповідей громадян на запитання «Наскільки змінилась кількість випадків незаконного насильства та катувань в поліції протягом останніх 12 місяців?» (у %)

Працівники поліції мають окрему думку стосовно цього питання (рис. 13). Так, більшість поліцейських (кожен другий) вказує на те, що протягом 12 місяців масштаби насильства в поліції зменшились, а кожен четвертий не може оцінити. Приблизно 13% опитаних поліцейських вказали, що рівень незаконного насильства залишився таким же, як був раніше.

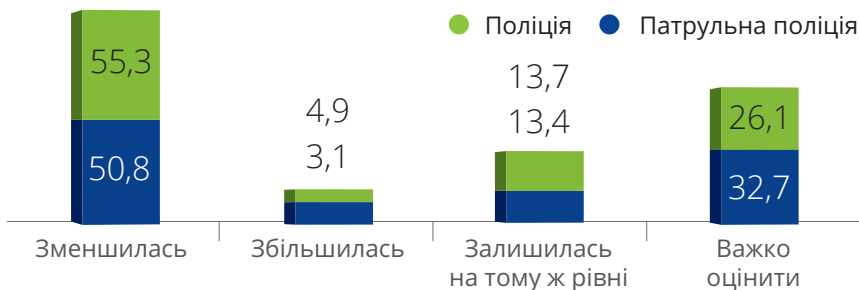

Рис. 13. Розподіл відповідей поліцейських на запитання «Наскільки змінилась кількість випадків незаконного насильства та катувань в поліції протягом останніх 12 місяців?» (у %)

За результатами опитування 2020 року 2% громадян відзначили, що протягом 12 місяців ставали жертвами побиття з боку поліції або працівники поліції завдавали їм страждань чи катувань. Таким чином, після незначного зниження кількості таких випадків у 2018 році масштаби цього явища повернулись до показників 2017 року.

На кожному етапі моніторингу для того, щоб оцінити масштаб і динаміку незаконного насильства в поліції, ми проводимо розрахунок оціночної кількості потерпілих. Як і під час оцінювання минулих періодів, він здійснюється за допомогою екстраполяції результатів дослідження на все доросле населення України³. Таким чином під час дослідження ми отримали оціночні дані масштабів незаконного насильства в поліції на територіях, не охоплених збройним конфліктом — таких випадків протягом 12 місяців трапилось приблизно 698 000 (табл. 2, рис. 14).

Таблиця 2

Оціночна загальна кількість жертв незаконного фізичного насильства в поліції України в період 2004–2020 рр.

Рік	Кількість жертв (%)	Оціночна кількість потерпілих (осіб)
2004	2,73	1 026 616
2004–2009	3,50	1 319 500
2010	2,10	791 700
2011	2,60	980 200
2015	1,30	409 080
2017	2,0	641 326
2018	1,7	546 686
2020	2,0	698 926

3 Для цього відсоток потерпілих від незаконного насильства в поліції береться від загальної кількості дорослого населення України та дані коригуються, не враховуючи в оцінці АР Крим, непідконтрольні території в Донецькій та Луганській областях (34 946 300 осіб у червні 2020 року за даними Державної служби статистики України, <http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Рис. 14. Оціночна кількість жертв незаконного фізичного насильства в поліції України в період 2004–2020 рр. (у тис. випадків)

Кількість випадків побиття, завдання тілесних ушкоджень **під час затримання** також зросла та склала відповідно 559 140 (табл. 3, рис. 15).

Таблиця 3

Оціночна кількість жертв побиття, завдання тілесних ушкоджень під час затримання поліцією в період 2004–2020 рр.

Рік	Кількість жертв (%)	Оціночна кількість потерпілих
2004	2,73	1 026 616
2004–2009	1,6	604 433
2010	1,3	491 102
2011	1,6	604 433
2015	0,5	157 338
2017	1,5	480 979
2018	1,3	418 050
2020	1,6	559 140

До суду скеровано обвинувальний акт відносно інспектора Управління патрульної поліції в місті Києві Департаменту патрульної поліції. Він обвинувачується у перевищенні влади або службових повноважень, що супроводжувалося насильством із застосуванням зброї чи спеціальних засобів (ч. 2 ст. 365 КК України). За даними слідства, 27 березня 2020 року на ділянці автомобільної дороги «Київ — Чернігів» правоохоронець безпідставно застосував до адвоката та його батька силу і спецзасоби, чим спричинив потерпілим тілесні ушкодження.

За матеріалами сайту Державного бюро розслідувань

Досудовим розслідуванням встановлено, що 9 червня 2019 року поліцейський, перебуваючи в наряді з охорони публічного порядку у складі автопатруля групи реагування патрульної поліції, за допомогою пробіскових маячків зупинив автомобіль Opel, у якому знаходились троє громадян. У подальшому правоохоронець безпідставно застосував до двох громадян силу, в результаті спричинив їм легкі тілесні ушкодження. Відносно третього громадянина без наявних на те підстав застосував спецзасіб поліцейського примусу — кайданки.

За матеріалами сайту Державного бюро розслідувань

Рис. 15. Оціночна кількість жертв побиття, завдання тілесних ушкоджень під час затримання поліцією в період 2004–2020 рр. (у тис. випадків)

Що стосується використання незаконного насильства під час розслідувань, тут відбулись більш значні зміни: оціночна кількість постраждалих зросла вдвічі та склала 419355 випадків (табл. 4, рис. 16).

Таблиця 4

Оціночна кількість жертв побиття, завдання тілесних ушкоджень під час розслідування в поліції України в період 2004–2020 рр.

Рік	Кількість жертв (%)	Оціночна кількість потерпілих
2004	0,94	355 293
2004–2009	1,3	491 102
2010	0,9	330 300
2011	0,8	293 600
2015	0,6	188 806
2017	1,2	384 783
2018	0,6	192 950
2020	1,2	419 355

Слідством встановлено, що 10 січня 2018 року правоохоронець виїхав за викликом до села Велика Рішнівка стосовно проникнення до будинку громадянки та викрадення майна. З метою перевірки факту поліцейський вирушив до чоловіка, якого власниця підозрювала в крадіжці. Достовірно знаючи, що відповідні відомості не внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань та досудове розслідування не розпочато, оперуповноважений незаконно проник на огорожене подвір'я та до

помешкання з метою проведення обшуку. Побиттям із застосуванням гумової палки правоохоронець змусив чоловіка написати розписку про зобов'язання та надати пояснення щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Внаслідок цього потерпілий отримав тілесні ушкодження легкої та середньої тяжкості.

За матеріалами сайту Державного бюро розслідувань

Рис. 16. Оціночна кількість жертв побиття, завдання тілесних ушкоджень під час розслідування в поліції України в період 2004–2020 рр. (у тис. випадків)

Статистика випадків катувань та нелюдського поводження під час розслідування дослідження вказує на те, що їхня кількість фактично стабілізувалась протягом п'ятнадцятирічного періоду та складає 0,2–0,3%. Так, згідно з даними, із початку спостережень (2004 рік) кількість жертв катувань періодично дещо зменшується, а потім знов зростає. Разом із тим різним видам катувань (від заподіяння болю до катування спрагою, ненаданням медичної допомоги) у поліції кожного року піддаються майже 100 000 людей (табл. 5, рис. 17).

У червні 2020 року поліцейські, розслідуючи загибель мешканця Жовтих Вод від вибуху бойового припасу, запросили до відділу поліції громадянина, який у момент вибуху перебував неподалік місця події. У приміщенні відділу поліції правоохоронці посадили потерпілого на стілець та почали «вибивати» зізнання в умисному вбивстві. Останній, у свою чергу, категорично заперечував причетність до події та наполягав, що був лише свідком трагедії. Змушуючи визнати провину, поліцейські нанесли потерпілому понад 20 ударів, чим спричинили численні травми, що за висновком судово-медичної експертизи є тілесними ушкодженнями середнього ступеня тяжкості.

За матеріалами сайту Державного бюро розслідувань

Таблиця 5

Оціночна кількість жертв тортур під час розслідування в поліції України в період 2004–2020 рр.

Рік	Кількість жертв (%)	Оціночна кількість потерпілих
2004	0,25	93498
2004–2009	0,3	113331
2010	0,2	75400
2011	0,3	113331
2015	0,2	62935
2017	0,3	96195
2018	0,2	64300
2020	0,3	104838

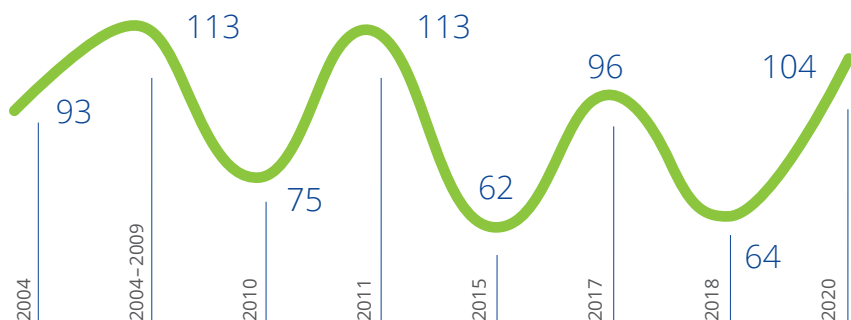

Рис. 17. Оціночна кількість жертв тортур під час розслідування в поліції України в період 2004–2020 рр. (у тис. випадків)

Окремо слід відзначити, що залишається значною кількість потерпілих від психічного насильства в поліції, яке зазвичай супроводжує фізичне, але наслідки якого часом можуть більш важкими. Так, із тих, хто ставав жертвою незаконних дій поліції у 2020 році, 50,8% зазнавали погроз, залякувань, 25,4% піддавались шантажуванню, а 42,4% зазнавали від працівників поліції образ, принизливого ставлення. У масштабах країни кількість постраждалих складає сотні тисяч людей протягом року і порівняно з 2017 роком суттєво зросла (табл. 6).

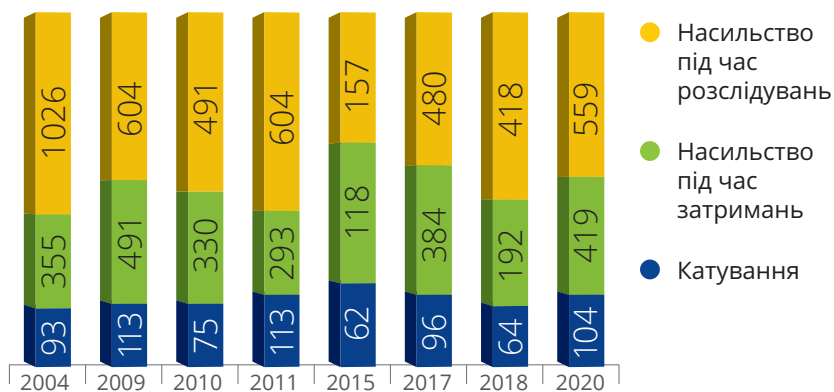

Рис. 18. Тенденції розповсюдженості незаконного насильства та катувань в поліції протягом 16 років (2004–2020 рр.) (у тис. випадків)

Таблиця 6

Оціночна кількість жертв психологічного насильства в поліції України в період 2004–2020 рр.

Рік	КІЛЬКІСТЬ ЖЕРТВ (у % та оціночна кількість)		
	Шантаж	Залякування, погрози, зокрема й стосовно близьких	Поводження, що принижує людську гідність
2004	0,7 % (261 795)	1,3 % (486 191)	0,6 % (523 590)
2004–2009	1,1 % (415 547)	1,7 % (642 210)	1,9 % (717 764)
2010	0,6 % (226 200)	0,6 % (226 200)	0,3 % (113 100)
2011	1,1 % (415 547)	1,4 % (527 800)	1,6 % (603 200)
2015	0,4 % (125 870)	0,2 % (62 935)	0,3 % (94 403)
2017	0,3 % (96 195)	0,5 % (160 326)	0,8 % (256 522)
2020	0,5 % (174 700)	1,0 % (349 463)	0,8 % (279 500)

Під час дослідження респондентів запитували про те, чи зазнавали їхні друзі, знайомі, близькі протягом 12 місяців навмисного заподіяння працівниками поліції побоїв, знущань або катувань. Про те, що їхні близькі зазнавали такого поведження, вказали 7,1% опитаних, що в абсолютних числах у вибірці склало 211 людей. При цьому 2,3% (69 людей) вказали, що їм відомо про один такий випадок, а 4,8% (149 людей) — про декілька.

Майже половина з них (49,8%) вказали, що їхнім знайомим або близьким було завдано побоїв та знущань під час затримання, а 43,1% — під час розслідування. 19,8% тривалий час утримували в місцях, які для цього не пристосовані, а 10,5% не надавали медичну допомогу. Стосовно 45,7% застосовувались залякування та погрози; 40,5% зазнали образи, принизливого поводження.

Ці дані частково підтверджуються результатами опитування самих поліцейських. Так, 40 працівників поліції з тих, що потрапили у вибірку, вказали, що протягом 12 місяців їм траплялися випадки побиття, завдання громадянам страждань та катування неодноразово, а 78 — траплялися один раз (табл. 7). Поліцейські, що ставали свідками жорстокого поводження, вказали, що найчастіше жертви зазнають побоїв, тілесних ушкоджень, образ та ставлення, що принижує людську гідність (табл. 8).

Таблиця 7

Кількість випадків завдання громадянам побиття, страждань, катувань поліцейськими протягом 12 місяців, свідками яких ставали поліцейські (кількість випадків серед опитаних)

	Так, траплялися неодноразово	Так, трапилося один раз
Поліція	12	24
Патрульна поліція	28	54
ЗАГАЛОМ	40	78

Таблиця 8

Розподіл відповідей поліцейських на запитання «Які види незаконного фізичного або психічного насильства і неналежного поведіння ви вважаєте найбільш розповсюдженими в поліції?» (у %)

	Поліція	Патрульна поліція
Заподіяння побоїв, тілесних ушкоджень	12,6	57,5
Постріли з вогнепальної зброї з метою поранити або налякати	2,3	—
Надмірне використання спеціальних засобів (використання наручників довше ніж 2 години; нанесення ударів кийком по голові, у груди, у живіт)	5,0	17,5
Тривале тримання у непристосованих для цього місцях	7,7	16,3
Ненадання медичної допомоги	0,5	6,3
Позбавлення можливості справляти природну потребу	1,8	8,8
Позбавлення сну	2,3	1,3
Сексуальне насильство або погроза сексуальним насильством	1,4	—
Нестерпні умови утримання (спека / холод у камері, перенаселеність, відсутність води, туалету)	1,8	6,3
Залякування, погрози, зокрема стосовно близьких людей	7,2	12,5
Образи, ставлення, що принижує людську гідність	7,2	46,3

3 ГЕНДЕРНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ДИСКРИМІНАЦІЯ ЖІНОК

У ніч з 23-го на 24 травня 2020 року оперуповноважені Кагарлицького ВП Київської області у своєму службовому кабінеті застосували тортури до жінки, яку викликали до відділення поліції як свідка. Жінці вдягали протигаз, до неї застосовували кайданки та здійснювали постріли з табельної зброї над головою. Після цього її кілька разів згвалтували. Крім цього, правоохоронці застосували фізичну силу до чоловіка, який у цей час перебував у приміщенні відділення поліції. Погрожуючи потерпілому згвалтуванням, правоохоронці ставили його на коліна, били по голові дубинками, надягали протигаз та стріляли з табельної зброї над головою. У результаті вказаних дій потерпілий отримав переломи ребер та носа.

За матеріалами сайту Державного бюро розслідувань

1 лютого 2020 року близько опівночі помічник чергового Вільшанського відділу поліції в Кіровоградській області, перебуваючи за кермом власного авто в стані алкогольного сп'яніння, запропонував дівчині підвезти її додому. Натомість він з'їхав на ґрунтову дорогу, де зупинив транспортний засіб. Після чого наніс дівчині декілька ударів по голові та тулубу, витягнув її з автомобіля та намагався зґвалтувати.

За матеріалами сайту Державного бюро розслідувань

Події в Кагарлику привернули увагу суспільства ще до одного важливого аспекту незаконного насильства в поліції — насильства стосовно жінок. Попри гучні декларації керівництва Національної поліції про розвиток гендерної рівності, проведення десятків тренінгів та конференцій, навіть створення спеціальної спілки — Української асоціації представниць правоохоронних органів (УАППО), поліція

залишається вкрай централізованим інститутом, побудованим на мілітаристичних засадах, у якому більшість важливих посад обіймають чоловіки та в якому існує традиційний культ сили. Усе це створює додаткові ризики для жінок, причому це стосується не тільки тих, хто контактує з поліцією як підозрювана або свідка, а й самих працівниць поліції. Під час опитування серед респондентів було опитано 1 616 жінок та виявлено 110 випадків (6,8%), коли вони зазнавали від працівників поліції ґендерно-зумовленого насильства в тому чи іншому вигляді.

Рис. 19. Види насильства, якого зазнавали жінки під час контактів із поліцією (у абсолютних значеннях)

Жінка під час затримання патрульними міста Кременчук голосно кричала про больові відчуття, а також наголошувала, що вдома у неї залишилася малолітня дитина. Усе це зафіксоване на відео, яке опубліковане у соціальних мережах. Крім того, поліцейські застосували спецзасіб — сльозогінний газ і до сусідки затриманої, яка просила відпустити затриману.

За матеріалами сайту Державного бюро розслідувань

Здебільшого це були образи, жарти, спрямовані на підкреслення меншовартості жінок (26 випадків), погрози та шантаж (24 випадки) (рис 19). Але безкарність завжди поступово веде до більшого: під час дослідження ми також виявили жінок, що зазнавали від працівників поліції побиття, придушення (10 випадків), незаконного утримання в приміщеннях (5 випадків), настирливих залицянь (8 випадків), примусу роздягатись та навіть декілька спроб зґвалтування.

Слідством встановлено, що неповнолітня дівчина познайомилася з інспектором сектора ювенальної превенції Таїровського відділення поліції у м. Одеса наприкінці січня 2020 року, коли до поліції звернулася її матір із заявою про зникнення доньки після чергового конфлікту. 11 лютого 2020 року працівник поліції змусив неповнолітню поїхати до нього додому, де зґвалтував її, а потім відвіз на місце зупинки громадського транспорту. За кілька днів потерпіла наважилася розповісти про злочин своєму вчителю, який переконав її звернутися із заявою до правоохоронців.

За матеріалами сайту Державного бюро розслідувань

Ще більш приголомшливі дані ми отримали під час опитувань працівників та працівниць поліції. Вони вказали на непоодинокі випадки, коли їхні родички або знайомі ставали жертвами ґендерно-зумовленого насильства з боку їхніх колег-поліцейських. Працівники, що попали у вибірку опитування, вказали на 218 таких випадків, але зрозуміло, що масштаб цього явища значно більший (табл. 9). Серед найбільш розповсюджених видів насильства та дискримінації були вказані вербальні образи, принизливі жарти, неприємні фрази із сексуальним підтекстом, настирливі залицяння, доторкання, погладжування та погрози, шантаж. Але разом із тим було виявлені факти побиття жінок, придушень, примушувань до дій сексуального характеру, спроби зґвалтування і зґвалтування.

Таблиця 9

Випадки гендерно-зумовленого насильства стосовно жінок із боку поліції, якого зазнавали знайомі та родичі працівників поліції

	Кількість випадків
Образи, жарти, коментарі, спрямовані на підкреслення меншовартості жінок	76
Переслідування в інтернеті з метою встановити стосунки	12
Неприємні фрази із сексуальним підтекстом	42
Настирливі залицяння, доторкання, хватання, погладжування	24
Підглядання, примус роздягатись	3
Роздягання, демонстрування геніталій	2
Погрози, шантаж	29
Примушування до дій сексуального характеру	2
Примусове утримання в приміщеннях	9
Побиття, придушення	16
Спроби зґвалтувати	1
Зґвалтування	2
ЗАГАЛОМ	218

Враховуючи, що традиційно серед найбільш віктимних груп жінок, які зазнають ґендерно-зумовленого насильства в поліції, є такі, що належать до соціально найменш захищених верств населення (особи із залежностями, неповнолітні, особи з кримінальним минулим, секс-працівниці та інші), кількість таких випадків може сягати зовсім інших масштабів, які ще треба досліджувати.

28 лютого 2020 року оперуповноважений сектора кримінальної поліції Торецького відділення поліції у Донецькій області у складі слідчо-оперативної групи прибув на виклик за повідомленням про бійку в одному з приватних житлових будинків. За вказаною адресою до поліцейських вийшли двоє чоловіків та жінка, яка намагалась з'ясувати мету приїзду правоохоронців. У відповідь оперуповноважений металевим прикладом свого автомата вдарив жінку в обличчя, від чого вона впала на землю. Внаслідок цього потерпіла отримала легкі тілесні ушкодження.

За матеріалами сайту Державного бюро розслідувань

Найбільш вражаючим показником поширеності ґендерно-зумовленого насильства в поліції стали дані про випадки, коли жертвами ставали самі поліціантки (табл. 10). Так, у межах вибірки під час опитування було виявлено 318 таких випадків, що свідчить про поширеність явища. Отже, сьогодні жінка, яка служить в поліції, піддається ризику бути ображеною вербально або фізично.

Таблиця 10

Випадки гендерно-зумовленого насильства та дискримінації стосовно жінок, яких зазнавали працівниці поліції під час несення служби

	Кількість випадків
Образи, жарти, коментарі, спрямовані на підкреслення меншовартості жінок	123
Незаконне звільнення жінок із поліції (під час декретної відпустки або під тиском)	12
Обмеження в професійному рості жінок-поліцейських	70
Неприємні фрази із сексуальним підтекстом	57
Настирливі залицяння, доторкання, хватання, погладжування	24
Підглядання, примус роздягатись	5
Роздягання, демонстрування геніталій	3
Погрози, шантаж	15
Примушування до дій сексуального характеру	2
Примусове утримання в приміщеннях	3
Побиття, придушення	3
Спроби зґвалтувати	1
ЗАГАЛОМ	318

Спираючись на отримані нами дані, можна стверджувати, що історія в Кагарлику — не поодинокий випадок і жінки регулярно стають жертвами гендерно-зумовленого насильства з боку поліцейських. Ця проблема потребує більшої уваги та створення системи заходів, спрямованих на захист жінок, що контактують з поліцією та працюють в поліції, тощо.

4 ЗВЕРНЕННЯ ПО ДОПОМОГУ

Під час дослідження ми також запитали українців, до кого вони будуть звертатися по допомогу в разі застосування до них або їхніх близьких незаконного насильства, катувань або жорстокого поводження з боку поліції. Майже кожен десятий (11,7%) одразу вказав, що не буде звертатись по допомогу в цьому випадку, бо побоюється наслідків або не бачить сенс (рис. 20).

Найбільше опитаних (47,7%) вказали, що будуть звертатись до прокуратури та вищих інстанцій в поліції (44,3%). Менш ніж третина (29,8%) розглядає також можливість звернення до адвоката, а 18% — до ЗМІ та правозахисних організацій.

Слід відзначити, що до Державного бюро розслідувань у разі насильства збираються звертатись лише 5,9% опитаних. Дивним є також той факт, що Уповноваженого з прав людини як потенційне джерело допомоги сприймають лише 6,3% опитаних (рис. 21).

Рис. 20. Куди будуть звертатись українці зі скаргами у разі, якщо стануть жертвами незаконного насильства в поліції (у %)

Але реальність постраждалих від насильства в поліції дещо інакша: незважаючи на створення спеціального органу (ДБР) та відділу в прокуратурі, діяльність яких частково спрямована на подолання насильства в поліції, незаконне насильство в поліції залишається вкрай латентним феноменом. Як і раніше, більшість потерпілих нікуди не повідомляє про такі випадки та навіть воліє уникати розмов про це з інтерв'юерами під час дослідження. Результати моніторингу 2020 року вказують на те, що навіть серед осіб, які зазнали від поліції порушень їхніх прав, більшість (72,9%) не подавала офіційних скарг. Серед тих, хто наважився захищати свої права, до прокуратури скаржилися 13,3%, а до вищих органів поліції — 11,9%. Стільки ж (11,9%) звернулися до адвоката. Безпосередньо до ДБР звернулися лише 5,1% постраждалих (Рис. 21).

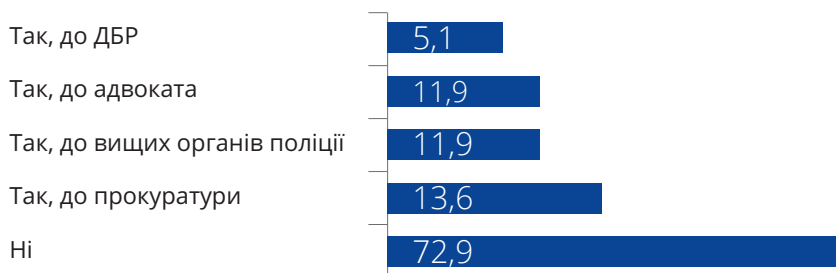

Рис. 21. Чи подавали постраждалі від незаконного насильства в поліції скарги (у %, була можливість обрати декілька варіантів)

Для більшості з тих, хто звернувся по допомогу, вона була лише частково ефективною — на це вказали 36,4%. Майже для кожного п'ятого звернення не було ефективним (22,7%), а для 9,1% — тільки погіршило ситуацію. Ще 22,7% із тих, хто звернувся, допомогу не надали взагалі. Лише 9% вказали, що їм ефективно допомогли.

5 СТАВЛЕННЯ ДО НЕЗАКОННОГО НАСИЛЬСТВА В ПОЛІЦІЇ

Одним із найбільш важливих чинників, що впливають на розповсюдженість катувань та жорстокості в поліції, є ставлення суспільства до цього явища. Ще 2015 року наш моніторинг зафіксував зупинку десятирічного тренду зростання нетерпимості до насильства в поліції. Тоді (та й згодом у 2017 році) ми вказували, що кількість українців, які допускають жорстокість у поліції, поступово зростала. Цей тренд призвів до того, що у 2018 році майже кожен третій українець (31,8%) так чи інакше допускав можливість застосування поліцією незаконного насильства або навіть катувань.

Однак резонансні справи, пов'язані з катуваннями в поліції, які мали місце у 2020 році, фактично змусили людей прокинутись та переглянути своє ставлення до цього явища. У 2020 році кількість українців, які не толерують незаконне насильство в поліції, рекордно зростає та склала 79,1%, що є найбільшим показником за весь час вивчення (рис. 22).

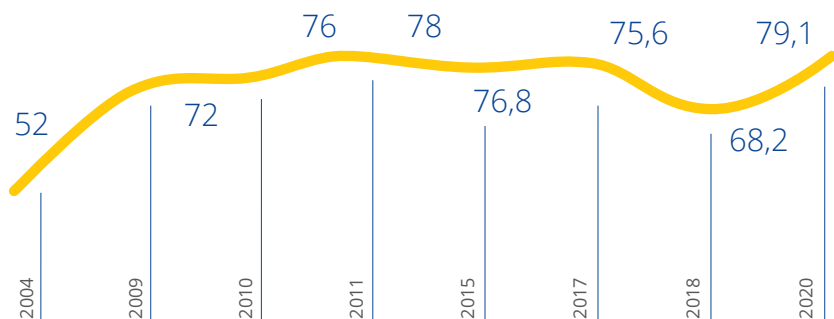

Рис. 22. Кількість українців, які вважають застосування співробітниками поліції побиттів, знущань або катувань із метою розкриття чи розслідування злочинів НЕПРИПУСТИМИМ (у %)

Водночас слід відзначити, що 14,9% опитаних усе ще допускають використання катувань та незаконного насильства «у крайніх випадках»; ще 5,4% — «стосовно окремих осіб» (терористів; підозрюваних у злочинах проти дітей). Незначна кількість людей (1,1%) вважає, що робота поліції без цього неможлива.

Ті, хто виправдовує використання катувань, знущань та побоїв у діяльності поліції, найчастіше підтримують такі методи задля «розкриття особливо тяжких злочинів» (45,8%) та для «попередження терористичного акту» (34,5%) (табл. 11).

Також певна частина опитаних бачить насильство як засіб «покарання та помсти гвалтівникам та вбивцям» (29,3%) або злочинцям, яких було спіймано на гарячому (22,8%). Найменшу підтримку незаконне насильство в поліції викликає, якщо воно застосовується задля швидкого розкриття або для покращення показників діяльності

У 2020 році кількість українців,
які не толерують незаконне
насильство в поліції, рекордно
зросла та склала

79,1%

Таблиця 11

Думка українців про те, коли та проти кого можливо застосування побоїв, знущань або катувань (розподіл відповідей тільки тих респондентів, що вважають його допустимим)

Причина	Доля респондентів, у%
Для розкриття особливо тяжких злочинів (убивств, зґвалтувань, злочинів проти дітей тощо)	45,8
Як покарання та помста ґвалтівникам та вбивцям	29,3
Коли без цього неможливо довести провину підозрюваного	6,4
Якщо злочинця спіймали на гарячому	22,8
Для швидкого розкриття злочинів	4,6
Для покращення показників розкриття злочинів	2,7
У якості тимчасового заходу для боротьби зі злочинністю	6,9
У якості тимчасового заходу під час військових дій	5,3
Для попередження терористичного акту	34,5
Для припинення діяльності осіб, що схильні до скоєння злочинів	16,4
У роботі з підозрюваними у сепаратизмі і бойових діях проти України	11,4
Для підтримки порядку в ізоляторі тимчасового тримання	14,2

Більшість опитаних працівників поліції також вважає, що використання працівниками поліції побойів, знущань або катувань з метою розкриття і розслідування злочинів є неприпустимим за жодних обставин. Патрульних із такою позицією дещо більше (79,1%), ніж серед інших поліцейських (71,4%) (рис. 23).

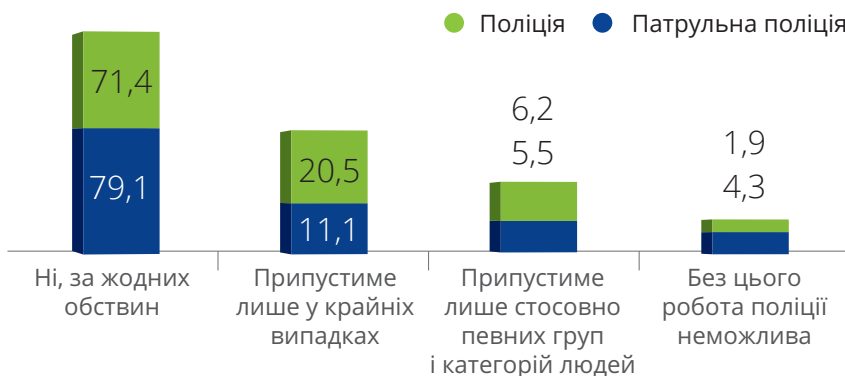

Рис. 23. Думка поліцейських про припустимість використання побойів, знущань або катувань з метою розкриття і розслідування злочину (у %)

Водночас кожен дев'ятий патрульний вважає, що незаконне насильство припустиме «у крайніх випадках», серед інших поліцейських цей показник вищий — так вважає кожен п'ятий. Незначна кількість працівників поліції вважає, що без побойів та знущань їхня робота неможлива (серед патрульних — 1,9%, серед інших поліцейських — 4,3%).

Ті поліцейські, які вважають, що побої, знущання або катування з метою розкриття і розслідування злочину припустимі в роботі поліції, здебільшого виправдовують це розкриттям особливо тяжких злочинів (56,7%) (рис. 24).

	Патрульна поліція	Поліція
Для розкриття особливо тяжких злочинів (убивств, зґвалтувань, злочинів проти дітей, викрадень тощо)	68,2	56,7
У якості покарання і помсти ґвалтівникам, убивцям	23,2	23,3
Для попередження терористичного акту	21,1	20,3
У роботі з підозрюваними у сепаратизмі і учасниками бойових дій проти України	12,5	13,8
Для припинення злочинної діяльності осіб, які схильні до здійснення злочинів	12,8	13,6
У якості тимчасового явища для боротьби зі злочинністю	8,3	10,2
Коли злочинця спіймали «на гарячому» і очевидно, що він винен	18,7	15,2
У якості тимчасового явища під час військових дій	8	9,7
Для підтримки порядку в ізоляторі тимчасового тримання	8,7	7,4
У роботі з підозрюваними у сепаратизмі і учасниками бойових дій проти України	12,5	13,8
Коли без цього неможливо довести провину	7,6	6,2
Для швидкого розкриття злочинів	7,3	5,7
Для покращення показників розкриття злочинів	1,7	2,6
Інше	2,1	1,9

Рис. 24. Думка поліцейських про припустимість використання по-боїв або катувань у роботі (у % до тих, хто вважає це припустимим)

Варто зазначити, що більшою мірою це є аргументом для патрульної поліції (68,2%), аніж для інших поліцейських (45,4%). Значно менше обидві групи поліцейських обрали як мотиви незаконного насильства «покарання і помсту ґвалтівникам та вбивцям» (23,3%), «попередження терористичного акту» (20,3%), «роботу з підозрюваними у сепаратизмі й учасниками бойових дій проти України» (13,8%) та «припинення злочинної діяльності осіб, які схильні до здійснення злочинів» (13,6%). Найменше поліцейські виправдовують побиття та знущання над затриманими для «швидкого розкриття злочинів» (5,7%) та для «покращення показників розкриття злочинів» (2,6%).

6 ОЦІНКА ПОБОЮВАНЬ НЕЗАКОННОГО НАСИЛЬСТВА В ПОЛІЦІЇ

Багаторічний моніторинг дозволяє констатувати, що кількість повідомлень у ЗМІ про незаконне насильство або знущання у поліції має циклічний характер та збільшується у разі резонансних подій, а потім знову зменшується відповідно до зменшення інтересу з боку суспільства. Побутує стереотипна думка, що найбільший ризик стати об'єктом насильства з боку працівників поліції — у злочинців, але, на жаль, це не так. Потенційний ризик усе ще існує практично для кожного, що позбавляє людину можливості вибудувати будь-яку стратегію поведінки для того, щоб убезпечити себе від імовірності зазнати побиття і тортур. Крім того, це підтримує постійну недовіру, побоювання й страх стосовно поліцейських загалом.

Ставлення більшості українців до небезпеки стати жертвою незаконного насильства в поліції фактично є незмінним, що підтверджується результатами дослідження в 2020 році. Так, тільки 5,5% вважають, що це **нікому не загрожує**. Більшість опитаних (59,7%) усе ще дотримуються думки, що **від насильства в поліції не застрахований ніхто**. До групи ризику також насамперед зараховують тих, хто ображає поліцію (27,2% опитаних), професійних злочинців (22,0%) або тих, хто скоїв будь-який злочин (25,6%) (табл. 12).

Слід відзначити також, що, на думку респондентів, уже декілька років поступово зростає небезпека стати жертвою незаконного насильства з боку поліції для таких категорій, як громадські активісти (10,1%), неповнолітні (8,8%), учасники масових заходів (11,4%). Ризики, напряду пов'язані з військовим конфліктом на Сході України, — для таких категорій, як громадяни Росії, жителі населених пунктів Донецької та Луганської областей чи підозрювані у сепаратизмі, — на думку респондентів, залишаються незначними або зменшуються.

Таблиця 12

Думка населення про те, кому слід побоюватись стати жертвою незаконного насильства в поліції (у %)

Категорія	2009	2010	2011	2015	2017	2020
Тільки професійним злочинцям, рецидивістам	13,2	12,4	13,5	16,3	26,3	22,0
Будь-якій людині, що скоїла злочин	16,9	13,9	21,6	21,6	26,4	25,6
Безхатченкам, п'яницям, бродягам	12,2	9,8	16,7	15,1	13,8	17,8
Неповнолітнім	4,5	5,0	7,9	4,6	6,4	8,8
Тим, хто провокує, кривдить працівників поліції	16,8	20,8	27,8	22,5	26,3	27,2
Підозрюваним у скоєнні тяжкого злочину	10,8	11,8	15,5	15,1	18,1	17,1
Будь-якому підозрюваному	12,0	13,1	19,5	17,3	12,6	12,5
Учасникам масових заходів	–	–	–	8,6	10,8	11,4
Підозрюваним у сепаратизмі	–	–	–	9,6	12,2	7,2
Громадським активістам	–	–	–	4,8	6,5	10,1
Бідним людям	9,7	7,0	14,3	9,1	7,7	11,9
Жителям населених пунктів Донецької та Луганської областей	–	–	–	2,5	2,2	1,2
Представникам національних меншин	–	–	–	3,2	1,6	3,1
Громадянам Росії	–	–	–	2,1	1,7	1,2
Від цього не застрахований ніхто	61,6	66,1	60,7	55,5	44,7	59,7
Це не загрожує нікому	2,5	1,8	1,5	1,4	3,2	5,5

Зовсім інше уявлення про це мають самі працівники поліції. Загалом приблизно половина опитаних працівників поліції вважає, що катування і жорстоке поводження з боку поліції не загрожує нікому; при цьому серед поліцейських така думка є більш поширеною (55,5%), ніж серед патрульних (44,9%) (рис. 25). Патрульні (16,9%) дещо більше за інших поліцейських (10,6%) схильні вважати, що жорстокого поводження слід боятися тим, хто провокує та ображає їх. У решті відмінностей у позиції патрульних й інших поліцейських практично немає. В обох групах є працівники поліції, які вважають, що боятися їх повинні професійні злочинці і рецидивісти (патрульні — 11,9%, інші поліцейські — 9%), підозрювані у скоєнні тяжкого кримінального злочину (7,4% та 5,5% відповідно), будь-яка людина, що скоїла злочин (5,9% та 4% відповідно). Практично немає опитаних, які виділили групи населення за віком, статтю, матеріальним статком, національністю тощо.

Цікавим є той факт, що, хоча більшість поліцейських вважає, що незаконне насильство не загрожує нікому, водночас серед тих, кому слід побоюватись, найбільше були вказані «ті, хто провокує та ображає поліцію» та те, що «від цього не застрахований ніхто». Фактично, це співпадає з думкою населення, яке найчастіше обирало ці самі альтернативи у цьому запитанні.

	Поліція	Патрульна поліція
Це не загрожує нікому	55,5	44,9
Від цього не застрахована жодна людина	12,5	10,3
Важко відповісти	11,9	19,2
Тим, хто провокує, ображає працівників поліції	10,6	16,9
Тільки професійним злочинцям, рецидивістам	9	11,9
Підозрюваним у скоєнні тяжкого кримінального злочину	5,5	7,4
Будь-якій людині, яка скоїла злочин	4	5,9
Особам без певного місця проживання, п'яницям, бродягам	2,7	3
Підозрюваним у сепаратизмі	1,9	2,8
Бідним людям	1,4	1,2
Жінкам	1,4	1,1
Учасникам масових заходів	1,3	2,5
Чоловікам	1,1	1,1
Громадським активістам	0,8	2,3
Представникам національних меншин	0,6	1,4
Неповнолітнім	0,6	0,7
Будь-якому підозрюваному	0,3	0,7

Рис. 25 Думка працівників поліції про те, кому слід побоюватись стати жертвою незаконного насильства в поліції (у %)

7 ПРИЧИНИ НЕЗАКОННОГО НАСИЛЬСТВА В ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Думка населення про причини незаконного насильства з боку працівників поліції є дуже важливим індикатором, який за умов використання дозволяє керівництву МВС України, Національної поліції та Генеральної прокуратури отримати зворотний зв'язок про їхню діяльність та планувати подальшу роботу як із персоналом, так і з населенням.

Чинники, які, на думку населення, найбільше впливають на розповсюдження практик побиття, знущань та катувань у роботі поліції, роками залишаються незмінними, серед яких громадяни передусім виділяють три ключові:

1. безкарність співробітників поліції, які застосовують незаконні методи в роботі (55,7%);
2. поганий добір кадрів, унаслідок чого до поліції потрапляють люди із садистськими нахилами (47,3%);
3. невисокий професійний і культурний рівень співробітників поліції (39,4%) (табл. 13).

Таблиця 13

Думка населення про основні причини протизаконного фізичного й психічного насильства в поліції (у %)

	2009	2010	2011	2015	2017	2020
Безкарність працівників — порушників закону	53	54	53	41	43,5	55,7
Поганий профвдбір	43	42	43	40	34,7	47,3
Невисокий професійний і культурний рівень працівників поліції	38	45	39	37	30,5	39,4
Існування показників у звітності	28	25	30	29	22,5	24,6
Слабкий контроль керівництва	21	23	27	20	21,2	30,0
Недосконалість законодавства	18	28	23	17	22,4	26,0
Традиція в роботі поліції	18	19	17	24	28,1	24,6
Бездіяльність прокуратури	12	15	14	9	12,3	13,7
Порушення прав самих працівників поліції	10	11	9	9	9,3	9,6
Зростання злочинності	9	16	12	8	13,6	4,7
Суди приймають докази, отримані в результаті застосування тортур	8	10	13	8	9,5	9,9
Через те, що в країні війна	–	–	–	4	4,4	4,7
Через відсутність ефективної адвокатури	–	–	–	7	9,3	9,2

Слід зауважити, що значущість цих факторів не тільки не зменшується, а й зростає. Водночас зростає впевненість громадян, що на застосування насильства в роботі поліції впливають слабкий контроль з боку керівництва поліції (30%), бездіяльність прокуратури (13,7%), недосконалість законодавства (26%).

Самі працівники поліції серед основних причин застосування побойів, знущань та катувань назвали недосконалість законодавства (патрульні — 27,2%, інші поліцейські — 22,5%) та порушення їхніх прав (патрульні — 29,6%, інші поліцейські — 20%) (рис. 26). 16,5% поліцейських, на відміну від патрульних, також вказали, що їх примушує це робити система показників і звітності. Практично не вважаються причинами існування незаконного насильства у поліції відсутність ефективної адвокатури та правової допомоги, слабкий контроль вищих працівників поліції за діяльністю підлеглих та приймання суддями доказів, отриманих під катуваннями. Варто зазначити, що серед патрульних дещо менше тих, хто вважає, що побойи та катування є давно усталеною традицією (6,8%), ніж серед інших поліцейських (10,9%). Кожен третій опитаний завагався із відповіддю на це запитання.

**серед основних
причин застосування
побойів, знущань та
катувань назвали
недосконалість
законодавства**

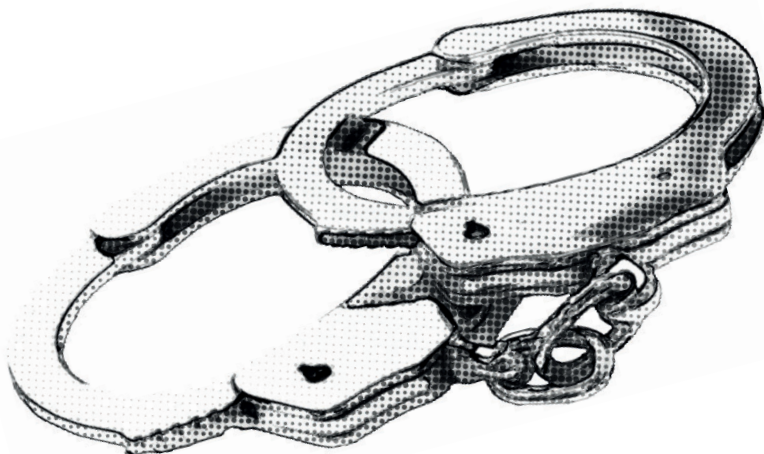

	Поліція	Патрульна поліція
Тому, що суди приймають докази, отримані під катуваннями	1	0,8
Через слабкий контроль вищих працівників поліції за діяльністю підлеглих	2,3	3
Через відсутність ефективної адвокатури, правової допомоги	2,5	1,4
Інше	2,5	2,3
Через безкарність працівників поліції, які застосовують незаконні методи в роботі	2,7	2,5
Через неефективність ДБР та прокуратури	5	2
Через невисокий професійний і культурний рівень працівників поліції	9,5	10,1
Це давно усталена традиція	10,9	6,8
Через зростання злочинності	12,2	11,1
Через поганий підбір кандидатів, коли в поліцію потрапляють люди із садистськими нахилами	14,7	13,9
Через систему показників і звітності	16,5	0,1
Через те, що права самих працівників поліції порушуються	20	29,6
Через недосконалість законодавства	22,5	27,2
Важко відповісти	30,2	41,4

Рис. 26 Думка поліцейських про основні причини протизаконного фізичного й психічного насильства в поліції (у %)

Серед думок, що саме потрібно робити, щоб запобігти протиправному насильству в поліції, населення роками виділяє одні й ті самі дії. Але, на жаль, ані Верховна Рада, ані Міністерство внутрішніх справ, ані Генеральна прокуратура, ані Державне бюро розслідувань не можуть налагодити системну роботу за вказаними напрямками. Так, люди вважають, що ситуацію можуть покращити певні внутрішні дії:

1. більш суворе покарання співробітників поліції за факти невинного насильства, жорстокості, тортур (56,9% відповідей);
2. поліпшення добору претендентів на роботу в поліції (45,5%);
3. покращення підготовки поліцейських кадрів (35,6%) і підвищення ефективності контролю керівництва за діяльністю своїх підлеглих (39,9%) (табл. 14).

Таблиця 14

Думка населення про заходи щодо запобігання й усунення незаконного фізичного й психічного насильства в діяльності поліції (у %)

	2004	2009	2010	2011	2015	2017	2020
Нічого не треба робити, бо такої проблеми не існує	2	1	2	1	1	2	1
Нічого не треба робити, бо в країні йде війна	-	-	-	-	2	5	3,9
Проблему викоринити неможливо	9	6	6	7	4	2	2
Дотримуватись прав самих поліцейських	-	8	12	8	8	10	13
Покращити правову освіту населення	-	22	26	24	14	16	19,4
Змінити систему показників	15	24	16	25	17	18	16,6
Посилити контроль з боку громадських організацій та ЗМІ	14	19	23	24	22	24	24,7
Посилити контроль з боку керівництва	23	31	34	44	24	32	39,9
Посилити нагляд прокуратури	20	27	22	26	25	23	27,4
Посилити професійну підготовку	40	31	43	37	30	34	35,6
Реформувати судову систему	-	-	-	-	31	21	27,5
Покращити професійний відбір	50	39	50	48	37	35	45,5
Суворіше карати винних у тортурах та незаконному насильстві	52	56	48	50	40	46	56,9

Другою за значущістю є група дій зовнішнього тиску на систему поліції: так, на необхідність реформування судової системи вказали 27,5%; на встановлення контролю з боку громадських організацій та ЗМІ — 24,7%; на посилення прокурорського нагляду — 27,4%. Кількість песимістично налаштованих громадян, які вважають, що нічого робити не потрібно, продовжує поступово зменшуватись.

Погляд поліцейських на цю проблему майже повністю відрізняється від погляду громадян. Так, серед основних шляхів подолання незаконного насильства зазначено дотримання прав самих працівників поліції (28,4%) та докорінну зміну системи показників і звітності у діяльності поліції (21,2%), зокрема на останньому акцентували більшою мірою поліцейські, а не патрульні (рис. 27).

	Поліція	Патрульна поліція	Загалом
У повному обсязі дотримуватися прав самих працівників поліції	23,2	30,5	28,4
Важко відповісти	24,3	27,7	26,7
Докорінно змінити систему показників і звітності в діяльності поліції	25,8	19,3	21,2
Робити нічого не потрібно, оскільки такої проблеми не існує	19,4	18,2	18,6
Поліпшити відбір претендентів на роботу в поліції	13,8	18,6	17,2
Реформувати судову систему, щоб вона суворіше оцінювала докази у кримінальних справах	11,8	16,7	15,3
Поліпшити правове навчання і обізнаність населення	12	15,6	14,5
Поліпшити підготовку поліцейських кадрів	11,2	11,5	11,4
Підвищити ефективність контролю вищих працівників поліції за діяльністю підлеглих	3,1	4,2	3,9
Суворіше карати працівників поліції за жорстокість, тортури і факти невинного насильства	3,1	3,4	3,3
Інше	3	2,9	2,9
Робити нічого не потрібно, оскільки цю проблему взагалі викоринити неможливо	3,1	1,8	2,2
Посилити нагляд за дотриманням законності в діяльності поліції з боку ДБР та прокуратури	1,5	1,4	1,4
Встановити контроль над діяльністю поліції з боку громадськості, громадських організацій, ЗМІ	1,2	1,1	1,1
Робити нічого не потрібно, поки в країні йде війна	1,2	0,9	1

Рис. 27 Думка поліцейських про шляхи подолання незаконного фізичного і психічного насильства до затриманих, підозрюваних або обвинувачених (у %)

18,6% працівників поліції вказали, що робити нічого не потрібно, оскільки такої проблеми не існує. Найменше як шляхи подолання проблеми було зазначено посилення нагляду за дотриманням законності в діяльності поліції з боку ДБР та прокуратури (1,4%) та встановлення контролю над діяльністю поліції з боку громадськості, громадських організацій та ЗМІ (1,1%). У чверті випадків працівники поліції завагалися із відповіддю (26,7%).

ВИСНОВКИ

1. Більшість респондентів оцінили поліцію як неефективну — на це вказали 56,2%. Слід відзначити, що порівняно з національним дослідженням 2018 року, кількість людей, що незадоволені поліцією, ще додатково зросла на 3,5%.
2. Серед поліцейських реформу поліції вважає успішною лише кожен третій патрульний поліцейський (32%) та 13,9% представників інших підрозділів поліції. Кількість таких, що взагалі вважають реформу проваленою, — більша, причому як серед поліції загалом (58,5%), так і серед патрульних (37,7%). Майже кожен четвертий вказав, що реформу ще не закінчено.
3. Дослідження показало тотальну поширеність понаднормової роботи поліцейських та відсутність компенсації за неї. Більшість усіх опитаних поліцейських тією чи іншою мірою не вважають свою заробітну платню достатньою для підтримки нормального рівня життя (патрульні — 93,8%, інші поліцейські — 93,9%). У більшості працівників поліції немає власного житла (патрульні — 62,6%, інші поліцейські — 54,9%). Зазначені вище умови праці спонукають більшість працівників поліції замислитися над звільненням, зокрема кожен п'ятий планує звільнитись упродовж року (патрульні — 22,3%, інші поліцейські — 17,8%). Як і десять років тому, права працівників поліції на гідні умови праці постійно порушуються, задоволеність працею падає, люди вигорають, а це стає суттєвим чинником нехтування правами громадян у подальшому.
4. Протягом 2020 року знову не було прийнято жодних системних заходів для поліпшення ситуації — ані змін у правоохоронній діяльності, ані змін у системі показників. Систему розслідування випадків незаконного насильства в поліції не було змінено, як і систему професійного добору та підготовки поліцейських.

5. Оцінюючи загальні тенденції незаконного насильства (побиття, катувань, залякувань) у поліції, більшість респондентів (51,8%) вказала, що вважає такі випадки поширеними. Після незначного зниження кількості таких випадків у 2018 році масштаби цього явища повернулись до показників минулих років та склали понад 698 000 на рік. Оціночна кількість випадків побиття, завдання тілесних ушкоджень **під час затримання** також зросла та склала відповідно 559 140, а кількість випадків використання незаконного насильства під час розслідувань зросла вдвічі та склала 419 355 випадків на рік. Водночас різним видам катувань (від заподіяння болі до катування спрагою, ненаданням медичної допомоги) у поліції кожного року піддаються майже 100 000 людей.
6. Десятки працівників поліції з тих, що потрапили у вибірку, вказали, що протягом 12 місяців їм траплялися випадки побиття, завдання страждань та катування неодноразово, а 78 — траплялись один раз. Поліцейські, що ставали свідками жорстокого поводження, вказали, що найчастіше жертви зазнають побоїв, тілесних ушкоджень, образ та ставлення, що принижує людську гідність. Але водночас думка працівників поліції про поширеність незаконного насильства суттєво відрізняється від думки населення. Так, «дуже поширеним» його вважає менш ніж відсоток поліціантів, а кількість таких, що вважають насильство дещо поширеним, не перевищує 5%. Понад половина працівників поліції вважає, що незаконне насильство в поліції взагалі не є поширеним явищем.
7. Найважливішим чинником, що впливає на поширеність незаконного насильства в поліції, **є відсутність системи ефективного розслідування таких випадків, а також відсутність об'єктивних і повних статистичних даних про це явище**. Чинна система збору даних замкнена на державних органах, які працюють в умовах конфлікту інтересів. Серед осіб, які зазнали від поліції порушень

їхніх прав, більшість (72,9%) узагалі не подавала офіційних скарг. Отже, системі розслідувань та збору скарг на поліцію не довіряють та до неї не звертаються. Саме тому роботу Державного бюро розслідувань та Офісу Генерального прокурора не можна визнати ефективною — вони працюють із незначною часткою випадків насильства та навіть не знають реальної картини.

8. Значна частина суспільства (59,7%) вважає, що потенційний ризик стати жертвою тортур або жорстокого поводження в поліції зберігається практично для будь-якої людини на території України, незалежно від її минулого й особистих характеристик. Зовсім інше уявлення про це мають самі працівники поліції. Загалом близько половини опитаних працівників поліції вважає, що катування і жорстоке поводження з боку поліції не загрожує нікому, при цьому серед поліцейських така думка є більш поширеною (55,5%), ніж серед патрульних (44,9%).
9. Порівняльний аналіз даних досліджень 2004–2020 рр. показує, що після гучних подій в Кагарлику нетерпимість населення до випадків застосування тортур або іншого жорстокого поводження в поліції України суттєво зросла та складає 79,1%. Це є найбільшим показником за весь час вивчення. Водночас слід відзначити, що 14,9% опитаних допускають використання незаконного насильства у крайніх випадках, ще 5,4% — стосовно окремих осіб (терористів; підозрюваних у злочинах проти дітей). Незначна кількість людей (1,1%) вважає, що робота поліції без цього неможлива.
10. Більшість опитаних працівників поліції вважає, що використання працівниками поліції побойів, знущань або катувань з метою розкриття і розслідування злочинів є неприпустимим за жодних обставин. Патрульних із такою позицією дещо більше (79,1%), ніж серед інших поліцейських (71,4%). Водночас кожен дев'ятий патрульний

вважає, що незаконне насильство припустиме «у крайніх випадках»; серед поліцейських цей показник вищий — так вважає кожен п'ятий.

11. Чинниками, які найбільшою мірою сприяють поширеності практики протизаконного насильства в діяльності поліції України, на думку опитаних, є: 1) безкарність співробітників поліції, які використовують незаконні методи в роботі; 2) поганий добір кадрів; 3) невисокий професійний і культурний рівень співробітників поліції.
12. Для запобігання незаконному насильству в поліції респонденти пропонують: 1) більш суворе покарання поліцейських за факти невинуватеного насильства, жорстокості, тортур; 2) поліпшення добору претендентів на роботу в поліції; 3) поліпшення підготовки кадрів і підвищення ефективності контролю керівництва за діяльністю своїх підлеглих. Самі поліцейські серед основних шляхів подолання незаконного насильства зазначили дотримання прав власне працівників поліції (28,4%) та докорінну зміну системи показників і звітності у діяльності поліції (21,2%), причому на останньому акцентували більшою мірою поліцейські, а не патрульні.
13. У поліції існують значні додаткові ризики насильства стосовно жінок, зокрема це стосується як тих, хто контактує з поліцією як підозрювана або свідка, так і самих працівниць поліції. Під час опитування населення було виявлено 110 випадків (6,8%), коли жінки зазнавали від працівників поліції ґендерно-зумовленого насильства в тому чи іншому вигляді. Вибіркове опитування працівників та працівниць поліції дозволило виявити понад дві сотні випадків, коли жінки ставали жертвами ґендерно-зумовленого насильства з боку поліцейських. Але зрозуміло, що масштаб цього явища значно більший.

Національний моніторинг незаконного насильства в поліції в Україні в 2020 році

Автори:

Денис Кобзін, Андрій Черноусов, Світлана Щербань

Коректор — Діана Чернишенко

Дизайнер — Кирило Кошель

63

Більше інформації щодо діяльності ХІСД
на khisr.kharkov.ua та www.facebook.com/NGO.KHISR

